

ИВАН ВАЗОВ - „НЕМИЛИ-НЕДРАГИ“

СТРАДАНИЕ И МЕЧТА В ЧОВЕШКОТО БИТИЕ НА ХЪШОВЕТЕ

Творчеството на Иван Вазов, посветено на предосвобожденската епоха, реалистично отразява нейната сложна и драматична противоречивост. Напрежението, породено от сблъсъка между повелите на патриотичния дълг и тежката изкупителна цена на родолюбивите стремления, очертава измеренията на така нареченото високо българско време. Именно епохата, белязана с „тая неизцерима красота“ - патриотизма, писателят дава за пример на своите съвременници след Освобождението - поколение твърде бързо „излиняло“ откъм дух и възвишени цели. Станал очевидец на хъшовското битие в Браила, творецът го пресъздава в „Немили-недраги“, като постига единство между неговото художествено и документално изображение. Обединява по свой несравним творчески маниер взаимно изключващи се на пръв поглед проявления на живота в чужбина, на характерите и поведението на героите. В повествованието се редуват трагично и комично, ниско и възвишено, делнично-прозаично и величаво-героично. Така авторът разкрива неповторимия дух на епохата, чието най-представително лице са борците за национално освобождение. При това родолюбивият патос в творбата се основава на реалистични сцени от живота на героите и мъчениците на България.

Първа и втора глава на повестта дават ярка представа за мъчителното съществуване на българската революционна емиграция на границата на битово-ниското и възвишено-героичното. Светъл лъч в душевните и физическите страдания на тези скиталци е образът на родината, който неотлъчно ги следва, и надеждата за по-добро стечение на събитията, когато ще вляят духа и енергията си в борбата за най-висшето благо - свободата на отечеството. В основата на техния, стоицизъм е осъзнатата необходимост от саможертва, с което съхраняват своето човешко и национално достойнство.

В първа глава на произведението доминират описателните елемента - пейзаж, обстановка, портрет на героите. В намерението на автора още в експозицията да представи същността на мъченичеството, осветено от възвишения идеал на героите, прозира неизменната за цялото му творчество теза - „Народ без жертви не е народ“ („Опълченците на Шипка“). В чуждата и неприветлива страна хъшовете са низвергнатите натрапници, „скитници и голтаци“, както Странджата горчиво иронизира себе си и братята си по съдба в художественото пространство на трета глава от повестта. Но в тези изтерзани от унижения и оскърбления души не е угаснал гордият и непокорен дух. Те дръзко заявяват на презиращия ги свят смисъла на своята кауза - наивно, с примитивни средства, които будят смях дори у повествователя, но го правят с неизразимо достойнство: „Всяко кафене, държано от българин...; всяка кръчма, посещавана от българите, се гордееше с някакъв гръмлив или безсмислен надпис: над тая се четяха думите: Български лев; над оная названието Филип Тотю, храбрий Български войвода“; над третя думите: Свободна България с три възкликателни.“ Непредубеденият минавач лесно може да „разчете“ зад тези „чудновати“ надписи трудно сдържаната енергия на духа, пламенното желание за действеност, но и опит за запазване на уязвеното национално самочувствие. Оценката на чуждото общество за изгнаниците авторът обобщава във втора глава на своята творба с определението „нов и гладен пролетариат“, изразяващо измеренията на социалните проблеми, в които протича ниско-битовото съществуване на хъшовете. В надмогването на мизерията на бита, на презрението и враждебността на чуждото общество се състои и емоционалният заряд на творбата.

Твърде често в нея се открива скрит аналог със съдбата на преданите до фанатизъм на своя бог отшелници, впоследствие канонизирани от църквата като светци: „Румъния им даваше гостоприемство, но гостоприемство, което дава пустият

морски бряг на изхвърлените от бурята мореходци, разломени и съсипани. Бяха сред обществото, но бяха в пустиня." Странджата умира именно в тази „пустиня“ в присъствието на мистично благоговеещия пред него Бръчков, на когото завещава реликвите светини (V глава). Така семантичните редове: „Бог/свободата, отечеството/, пустинник/ изгнаник, прокуден от родината/, мъченик/ свети народни жертви“, и антонимията: низвергнат („непризната и окаляна“ слава) - възвисен („най-високата слаба“ - П глава), се включват активно в представата за хъшовете, изградена по асоциативен път. Като светци те са разпънати между отрицанието и неразбиращото ги общество „пустиня“ и възвишения свят на идеалите. Но тези светци ги канонизира не църквата, а писателят, способен да изживява присърце всичко заедно със своите герои: и да се надсмива опрощаващо над прегрешенията им, и да съчувства на болките им, и да онемява пред техния нечуван героизъм (X и XVI глава). Затова и „светците“ на Вазов са земни, зрими, покоряващи със силата на своя дух, роден от идеята за най-скъпото - свободата.

Представата за прозаичното битие на хъшовете в контраст с възвишения свят на мечтите и идеалите им се допълва постепенно (I и II глава) чрез ярки антитези, използвани като основен композиционен похват в творбата. Те се възприемат като преки внушения от автора, както и на метафорично равнище. Антитезата се възпроизвежда във всяка по-малка част - пейзаж, обстановка..., но авторът противопоставя смислово и по-големи повествователни структури. В началото на творбата доминира описанието на мъченическия живот на хъшовете. Художественото действие в X, XVI глава о-повестта отразява върховите изяви на техния героизъм. Пейзажното описание на нощна Браила внушава основни възприятия за мрак, пустота и студ, на които се противопоставя светлината на „едно малко, тясно, защитено с железни пръчки прозорче“, откриващо съществуването на кръчмата на Знаменосеца. Тя е изпълнена с „топъл и задушлив въздух“ и е побрала едно малко съобщество от хора с еднаква участ. Постепенно противопоставянето между мрак и светлина, пустош и присъствие на хора, обединени от своята цел, както и контрастът между студ и човешка топлина, изпълнили дълбоката изба, приемат нов смисъл - това е животът на хъшовете, протичащ между делнично-прозаичната борба за оцеляване и мечтите за отечеството. На фона на мизерната обстановка по-ярко изпъква героичният патос на времето, изразен и при тютюнджийските лавки, с „много обикновена и първобитна живопис“. Картинните сюжети неизменно са свързани с ярки епизоди от националноосвободителните борби. Особено „достойна за любопитство“ е картината, изобразяваща самия. Странджа като знаменосец на чета. Впрочем в образа на този герой силно е подчертано трагичното, но и величаво съществуване между ниското и възвишеното - чрез портрета, чрез митичната му слава в миналото и трагичното настояще, чрез собствената му душевност, изразена в знаменитата му реч в III глава на повестта и чрез смъртта му във V глава на „Немили-недраги“.

Портретното описание на героите също поражда смислово противопоставяне, подчинено на основното внушение за контраста между живота, протичащ в мъченичество, и заслужената слава. Еднаквите за всички белези на физическото страдание, причинявано от болести и нищета, са подчертани при портретуването със сходни епитети. Странджата е „дълголик“, „сух“, „жълт“ Хаджията има „лице сухо, дългнесто, жълтеникаво“. Откроявайки присъствието на Знаменосеца в кръчмата, авторът отново щрихира портрета му - „бледолик, болнав, сух като скелет човек“. Недоимъкът, ежедневната борба за оцеляване в чуждата страна предизвикват „изражение на уморяване и отслабване“ при Хаджият; лицето на Попчето е „черно, нагърчено от преждевременна старост“. Странджата чувства вече „охтиката в гърдите си“, която се изразява в „чести и раздразнителни кашляния“. Болестите не са пощадили дори и Македонски - най-борбената личност сред хъшовете. Лицето му е „дребно, надупчено от шарката“.

Но успоредно със страданието, в изображението на тези мъченици могат да се видят и следите от романтично-героичното им битие в миналото. Странджата е „най-

снажен..., с гъста черна брада". Върху челото му личат „зарасли рани". Македонски е „един висок мъж... с дълги сиви мустаци и с лукави, дръзки очи". Миналото му е мистично забулено, името му е „громко". За него се носят слухове, които извикват уважение сред околните.

Шестимата хъшове разговарят за миналото. Неговата слава ги топли и сега - в студената нощ над Браила. Спомените за някогашните героични изяви ги окрилят, поддържат огъня в душите им. Без спомените и мечтите за бѣдното жертвоприношение пред олтара на отечеството настоящето би било непоносимо. Най-трудно и мъчително е безвремието - сиво, унижително, протичащо в принудително бездействие. Представата за разпятието между високото и ниското битийно време все повече се уплътнява, достигайки своя най-концентриран израз в II глава на Базовата творба. Без да губи усета си за художествено равновесие между смешното и тъжното, ниското и възвишеното, авторът изразява непосредствено чувствата си към героите, обгръщайки ги с много любов, топлина и съпричастие заради несретническата им участ. Само Вазов може в две последователни изречения да изтъкне комизма („Скоро концертът, устроен от тримата заспали, се усили още повече от гръмогласното хъркане... „) и трагизма в съдбата на героите: „Сънят успокояваше поне навреме тия измъчени от бедността същества; тия хлътнали от бдениа и невъздържане очи; тия недояли корми, тия отслабнали и обелени от скитане крака. Утрешният ден беше начало на нови нужди, на нови борби с живота за тия бедни и пренебрегнати сега поборници." Синтактическият паралелизъм целенасочено гради трагическия патос, който се редува в хода на повествованието с възторг и преклонение пред жертвеното самообричане на героите пред майката родина. Емоционално съгъстеният и крайно напрегнат изказ се дължи на смисловото противопоставяне на ниското и възвишеното, представено на семантично ниво:

нов и гладен пролетариат подвизи
дрипи слава
нечисти дрипи славата
тия нещастници най-високата слава

Противопоставени емоционално са и образите на чужбина и родина, които в конкретния момент се идентифицират със света на ниско-битовото съществуване и възвишения, идеалистично присъстващ в съзнанието, свят:

пустият морски бряг зелените хълми на България
общество „пустиня" огнищата им, възпоминанията им, мечтите им, мила,
необходима

Особено показателен за двете нива на съществуване е контрастът между съня на Бръчков, отвеждащ в сферата на героично-фантазното, и прогнозата на реалния ден, който неизбежно настъпва след зашеметяващите преживявания на младия „мечтател, идеалист и ветреник", търсещ да опита от „сладостта на неизвестното и новото". След вихъра на баталната картина, явила се в съня му в резултат на увлекателния разказ на хъшовете, поетичните му видения и благоговейното му отношение към Знаменосеца, Бръчков започва новия си живот, който преминава през всички кръгове на унижителното хъшовско битие, за да го отведе до апотеоза на реализацията му като истински герой в XVI глава на Вазовото повествование.

Така Вазов изпълнява една от художествените задачи в творбата - да покаже двете лица на хъшовския живот и чрез тях да внуши идеята, че истинският подвиг на героите се състои в способността им да отстояват мечтите си - въпреки всички страдания в чужбина, и в готовността им за жертвено обричане на България.